

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1994 metai

VILNIUS 1995

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1994

VILNIUS 1995

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1994

VILNIUS 1995

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
2001 Vilnius, Kražių g. 5

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

MŪSŲ JUBILIATAI

ANGELEI VYŠNIAUSKAITEI – 75

Lietuvos istorijos instituto bendradarbiai ir Lietuvos etnografijos mylėtojai 1994 m. gegužės 15 d. susirinko pasveikinti plačiai žinomos etnokultūros tyrinėtojos Angelės Vyšniauskaitės. Pilnutėlėje salėje apdovanota gėlėmis ir gražiausiais linkėjimais Jubiliatė savo kalbą užbaigė žodžiais: „Dirbau, kiek galėjau. Kiek galėsiu, tiek ir toliau dirbsiu“.

Daugelis galėtų pavydėti Jubiliatei darbštumo, kurį jai diegė nuo pat kūdikystės tėvai: mamytė – mažutė smulkutė ūkininkaitė Ona Gudynaitė ir tėvelis – aukštas, pečiuitas Mikalajavo dvaro kumečio sūnus skiečius Jonas Vyšniauskas. Jie dukters susilaukė 1919 m., gyvendami savo ūkelyje Marijampolės apskrities Veiverių valsčiaus Skriaudžių kaime.

Motinai atrodė, kad mergaitei daug mokslo nereikia. Kai Angelė Sintautuose baigė 4 pradžios mokyklos skyrius, tik močiutei Magdelenai Gudynienei užtarus jai buvo leista rudenį išbandyti laimę – laikyti egzaminus į antrąją gimnazijos klasę. Čia pasireiškė ne tik polinkis mokytis kalbų, literatūriniai sugebėjimai, bet ir išradingumas bei didžiulis atkaklumas, siekiant savo tikslo. Dvylikametė gimnazistė Šakiuose pati susirado sau butą, o sulaukusi penkiolikos ėmė repetitoriauti, kad turėtų savų pinigų įsigyti laikrodžiui ir fotoaparatai. Dar ketvirtoje klasėje smalsumu pranokusi bendraamžius, panoro bendrauti su vyresniųjų klasių jaunimu. Nors neturėjo instrumento, pramoko skambinti pianinu ir dėl to buvo mielai kviečiama į vakarėlius pagroti šokiams. Pradėjo dalyvauti literatų būrelio veikloje kaip humoristė, rašanti feljetonus ir eiles. Šiais sugebėjimais per šventes ar kokį subuvimą ir vėliau ne sykį džiugino savo bendradarbius.

1936 m. apsigyveno Marijampolėje, nutarusi pereiti į Rygiškių Jono mergaičių gimnaziją. Kai šią baigė, ėmė dirbti korektore „Sešupės“ spaustuvėje, tačiau širdis traukė prie mokslo. 1939 m. Kaune ji jau studijuoja lietuvių kalbą ir literatūrą Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos ir filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, bandė iš jos pasitraukti.

Ir dabar su jauduliu prisimena, kaip buvo išduota pasieniečiams, įkalinta ir tardyta Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, o paskui paleista dėl įkalčių stokos. 1940 m. rudenį ji tęsia studijas Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Filologijos skyriuje. Klausosi įžymių profesorių – Pauliaus Galaunės, Igno Jonyno, Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Vinco Mykolaičio-Putino – paskaitų ir 1943 m. kovo 12 d., prieš pat vokiečių okupacinei valdžiai uždarant Vilniaus universitetą, gauna lituanistės diplomą. Deja, sovietų valdžia jo nepripažįsta. Reikės dar padėti nemaža pastangų, kad aukštasis išsilavinimas būtų įteisintas.

Jauna mokytoja, prisidurdama pajamų iš darbo leidykloje, trejetą metų dėsto Kauno IX berniukų gimnazijoje. 1948 m. sugrįžta į Vilnių, įsidarbina Istorijos institute Karimų muziejaus vyresniąja moksline bendradarbe, stoja į Vilniaus pedagoginį institutą ir per trejetą mokslo metų eksternu išlaikiusi apie 40 egzaminų, 1951 m. gauna lietuvių kalbos ir literatūros mokytojos diplomą. Tuo metu jau buvo aišku, kad teks dirbti kitoje – etnografijos srityje, su kuria Jubiliatė susiejo visą savo tolesnę profesinę ir didelę dalį organizacinės veiklos. Ji vadovavo etnografų grupei Istorijos instituto Archeologijos ir etnografijos sektoriuje, 1961 m. pasiekė, kad būtų įsteigtas Etnografijos sektorius.

1971 m. A. Vyšniauskaitė atsisako sektoriaus vadovės pareigų ir dirba vyresniąja moksline bendradarbe, redaguoja etnografų darbus, dalyvauja konferencijose, turi gražų pulkelį mokinių-aspirantų. Nuo 1991 m. dėsto Vilniaus pedagoginiame, Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose. Įvairiais būdais stengiasi supažindinti visuomenę su lietuvių šeimos papročiais, reglamentuoti jų paplitimą. Dalyvauja daugelio draugijų veikloje, prisideda kuriant lietuvišką civilinės santuokos ceremonialą, konsultuoja filmų statytojus, spaudoje teikia rekomendacijas.

1955 m. N. Miklucho-Maklajaus Etnografijos institute Maskvoje už disertaciją „Lietuvių kolūkiečių šeimos buitį“ jai buvo suteiktas istorijos mokslų kandidato laipsnis. Tai pirmasis po karo paskelbtas šeimos tyrimas, kuris buvo prieinamas rusakalbiams (1962) ir angliškai skaitantiems mokslo darbuotojams (1965). Jame, lyginant plačiai nušviestą iki XX a. kaime buvusią padėtį su prasidėjusios sovietizacijos padariniais, buvo aptarti šeimos sudarymo, jos sudėties ypatumų, narių tarpusavio santykių ir šeimos papročių pakitimai. Prie šios problemos Jubiliatė grįžo studijose „Vestuvės kolūkiniame Suvalkijos kaime“ (1981) ir „Žemaičių vestuvės“ (1985). Bedirbant sukaupia patirtis pastūmėjo prie stambių šeimos, vestuvinių bei laidotuvių papročių istorijos ir simbolikos tyrimų ir jau išspausdinto istoriografinio pobūdžio darbo apie lietuvių kultūrą IX–XIX a. – „Lietuviai IX–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose“ (V., 1994).

A. Vyšniauskaitė ypač daug pasidarbavo tyrinėdama endogeninės ir egzogeninės kilmės ūkines bei kultūrinės realijas Lietuvoje. Svarbiausiose šios srities studijose – „Lietuvos valstiečių linininkystė“ (1977) ir „Lietuvių linininkystės papročiai“ (1983), žemėlapiuose ir tekste apie Lietuvą Pabaltijo istorinės etno-

grafijos atlase (rusų k., 1985) bei daugelyje straipsnių ji atliko nuodugnią linų ūkio sisteminę analizę. Ši leido išvesti ribą tarp Šiaurės Europos mirkytinių linų regiono ir Vidurio Europos klotinių linų regiono. Pirmasis apima Aukštaitiją ir Žemaitiją, pasižyminčią naktiniu linamyniu – jaunimo darbo švente su daugybe pokštų, antrasis – Dzūkiją su gausiais ritualiniais elementais, ypač sėjos papročiuose. Nustatyta, kad baltų linininkystės inventorių turėjo įtakos finougrų ūkiui, o vėlyvą žemaičių kultūrinę įtaką latviams apribojo Vakarų Europos mašininės technikos plitimas. 1993 m. Lietuvos istorijos institute viešame gyname už darbą „Lietuvos linininkystė XVIII a.–XX a. pirmoje pusėje: inventorių ir papročiai“ jai suteiktas humanitarinių mokslų etnologijos krypties habilituoto daktaro mokslinis laipsnis buvo gerokai pavėluotas seniai atlikto tyrimo vertės pripažinimas.

Jubiliatės paskelbtų studijų ir straipsnių bus jau arti 500. Kiekviename iš jų – rankraštynuose, spaudiniuose ir iš pateikėjų surankiotos žinios. Nemažą jų dalis tik A. Vyšniauskaitės dėka pakliuvo į mokslinę apyvartą. Antra tiek, o gal ir daugiau, liko dar neskelbtų duomenų, surinktų per kelis dešimtmečius ekspedicijose po Lietuvą ir Baltarusiją, – jie laikomi Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriuje. Tai tvirtas pagrindas būsiesiems Jubiliatės darbams. Jų nekantriai laukiame, linkėdami sėkmės ir geros sveikatos.

R. M e r k i e n ė

LAIMA VAITKUNSKIENĖ

Laima Nakaitė-Vaitkunskienė gimė Rokiškyje 1934 m. rugsėjo 13 d. Čia įgijusi vidurinį išsilavinimą, tolesnių mokslų žinių sėmėsi Vilniaus universitete, kurį baigė 1956 m., įgijusi istoriko-archeologo specialybę. Pirmoji jos darbo vieta – Šiaulių „Aušros“ muziejus, kuriame dirbo moksline bendradarbe. Jau 1957 m. buvo pakviesta į Vilnių, Lietuvos istorijos instituto Archeologijos ir etnografijos sektorių. Jos polinkis moksliniam darbui išryškėjo dar studijų metais. Būdama studentė, L. Nakaitė dalyvaudavo archeologinėse ekspedicijose, o nuo 1958 m. pradėjo dirbti savarankiškai. Minėtini jos pirmieji Juodonių piliakalnio papėdėje (Rokiškio r.) buvusios gyvenvietės tyrinėjimai. Beveik tuo pačiu metu, 1957 m., ji parašė pirmąjį straipsnį apie archeologinių paminklų tyrinėjimų rezultatus.

Pirmąjį darbo Lietuvos istorijos institute dešimtmetį Jubiliatė tyrė senuosius kapinytus, rašė ataskaitas, plėtė ir gilino žinias, rinko medžiagą didesniems darbams. Jos dėmesys iš pat pradžių nukrypo į sidabrinį bei pasidabruotų papuošalų tyrimą. Dešimtmetį kaupta medžiaga, kruopšti jos analizė davė pirmuosius vaisius: 1967 m. L. Vaitkunskienė apgynė istorijos mokslų kandidatinę (dabar daktaro) disertaciją „Sidabras Lietuvos archeologinėje medžiagoje

(I–XII a.)“ . Prie šios temos ji grįždavo ir vėliau. 1981 m. pasirodė pirmoji jos didesnė monografija „Sidabras senovės Lietuvoje“, kurioje keliami tokie klausimai kaip kapų ir lobių sidabras, sidabro dirbinių kūrėjai, iš kur sidabras pasiekė Lietuvą ir kt. Šis darbas susilaukė teigiamo įvertinimo ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Tai matyti ir iš recenzijos, atspausdintos Lenkijoje („Rocznik Białostocki“ . 1989 (1991). T. 16). Tai brandus darbas, pagrįstas konkrečiais tyrimais, paskelbtais daugelyje straipsnių bei kolektyvinių darbų. Kolektyviniame darbe „Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje“ (V., 1978. T. 1) L. Vaitkunskienei priklauso skyrius apie spalvotųjų metalų dirbinius ir jų gamybą. Jos plunksnai priklauso ir du straipsniai, kuriais ji norėjo pagerbti mūsų tolimosios praeities bevardžius juvelyrus, sukūrusius tikrojo meno pavyzdžių (žr. Graužių auksakalys // LTSR Mokslų akademijos darbai. A serija. 1981. T. 1; 1982. T. 1, ir kt.). 1984 m. ji išrinkta Archeologijos skyriaus vyresniąja moksline bendradarbe.

Kita reikšminga L. Vaitkunskienės tyrimų kryptis – žemaičių proistorė. Jai susiformuoti lėmė ilgamečiai kapinynų tyrimai žemaičių ir jų kaimynų žemėse. Iš svarbesnių jos darbų yra šie: 1975 m. tyrinėtus VII–VIII a. Kaštaunalių kapinynas, 1976–1979 m. – III–XII a. Žąsino, 1980–1982 m. – V–VI a. Pagrybio, 1983–1989 m. – Žvilių kapinynai. Neatsitiktinai 1985 m., minint L. Vaitkunskienės tyrinėjimų Jūros ir Dubysos tarpupyje 10-ąją sezoną, jaunieji Šilalės kraštotyrininkai jos vykdytiems darbams suteikė „Žemaitijos“ ekspedicijos vardą.

Kruopšti tyrinėtų paminklų analizė, naujų duomenų interpretavimas, konkrečiais faktais pagrįsti teiginiai bei prielaidos ir buvo žingsnis kelyje į žemaičių kaip vieno iš baltų etnoso ikirašytinės istorijos pažinimą. Tyrimų rezultatai atsispindi daugelyje L. Vaitkunskienės straipsnių, jos metodiškai parengtose ataskaitose. Kiekvieną tiriamą paminklą ji nuodugniai nagrinėja įvairiais aspektais, išgaudama kuo platesnę informaciją savo išvadoms paremti. Jos keliamų problemų ir temų naujumas bei aktualumas išreikštas pažiūroje į žemaičių kilmę. L. Vaitkunskienė bando išaiškinti Jūros ir Dubysos tarpupyje gyvenusių genčių etninius aspektus. Nagrinėdama žemaičių kultūrą, ji išskiria tris lokalinius variantus: 1) vakarinį (Jūros baseinas), 2) rytinį (Nevėžio baseinas) ir 3) šiaurinį (Šiaulių ir Radviliškio apylinkės). Be to, ji daug dėmesio skiria materialinei kultūrai, ypač žemaičių aprangai, nagrinėja socialinę hierarchiją bei karinę organizaciją, stengiasi įsigilinti į mitologinę žmonių mąstyseną. Visi šie klausimai sudarė pagrindą habilitacinio darbo, už kurį 1993 m. spalio 6 d. jai buvo suteiktas habilituotos daktarės laipsnis.

Minėtina dar viena svarbi ir nauja L. Vaitkunskienės tyrimų kryptis – dvasinė kultūra. Jos tvirtu įsitikinimu, archeologo tikslas – atkurti visas rašto neturėjusių visuomenių veiklos sritis, neišskiriant nė dvasinės sferos. Ši tyrimų kryptis bene geriausiai atsispindi jos monografijoje „Žalvariniai senolių laišakai“ (V., 1991),

kuri ryškiai išsiskiria iš kitų archeologine tematika rašytų knygų. L. Vaitkuns-
kienės pastangos ir sugebėjimas iššifruoti papuošalų ar kitų turtingų radinių or-
namentiką rodo jos didelį brandumą. Ornamentas, jo motyvas, kompozicija jai
nėra vien puošybos elementai, bet turi gilesnę prasmę, susietą su tolimųjų mūsų
protėvių tikėjimais. Papuošalų ornamentikoje ji įžiūri tarsi priešrašį, kuriuo
norėta išreikšti mitologines ar net kosmologines idėjas. Remdamasi lietuvių tau-
tosaka, ornamento kompozicijoje ji mato pasaulio modelį, išreikštą zoomorfiniu
kodu. Daug dėmesio darbe skirta zoomorfinei metalo plastikai, siejant ją su ma-
gija – visų religinių kultūrų sudėtine dalimi. Labai svarbi vieta teko žirgui, kaip
vienam iš mitinių būtybių atributų. Tyrinėtoja tarsi išryškina zoomorfinį mo-
tyvą ir pabrėžia šio stiliaus daiktų reikšmę tiriant ikikrikščioniškąją kultūrą.

Neįmanoma išvardyti visų Jubiliatės skaitytų pranešimų mokslinėse konfe-
rencijose Lietuvoje ir užsienyje, populiarių straipsnių žurnaluose ir laikraščiuo-
se. Tik dar kartą norisi pabrėžti didelį jos įnašą į Lietuvos archeologijos mokslą
ir palinkėti jai ateityje daug atradimų, naujų kūrybinių sumanymų bei sėkmingo
jų įgyvendinimo.

R. K u l i k a u s k i e n ė